

SZOBOSZLAI KATALIN

A SZOCIÁLIS MUNKA A VÁLTOZÁSOK TŰKRÉBEN: KIK VAGYUNK, HOL TARTUNK ÉS MIT KELLENE TENNÜNK?

Hozzászólás a vitairathoz

Írásom tulajdonképpen szubjektív gondolatokról szól. Bugarszki Zsoltnak a szociális munka válsága kapcsán kérdéseket felvető vitairatához készült, és a szociális munkában eltöltött, tanulmányi időikkel egyben számolt, huszonnégy év tapasztalataira épül. A szubjektív nézőpont rámutat arra a kedvezőtlen helyzetre is, miszerint hiányzik a szakma építkezéséből a szociális munka kutatása. Ennek hiányában a rendszerező, tényeket közlő, elméleteket alakító, a szociális munka gyakorlatát elemző, magyarázó hazai vizsgálatokon alapuló írásokat is nélkülözzük.

Jómagam a rendszerváltás évében kerültem először kapcsolatba a szociális munkával. A pályaválasztás hozta elélem a szociális munka tanulásának lehetőségét. A nyíregyházi képzésben és az ELTE-n töltött évek alatt erősödött meg bennem az elhivatottság, a tenni akarás és a még több tanulásra való igény; mindezekből jó sokat gyűjtöttem, úgy érzem, ma is ezekből táplálkozom. Szociális munkás vagyok. Szociális munkás, aki megjárta a képzések minden szintjét, egyformán közöm van az oktatáshoz és a praxishoz.

Ki a szociális munkás?

A szociális munkás diplomás szociális szakember, aki alap- és mesterképzésben tanulja a szakmát, ismeri a társadalom működését, a társadalompolitika eszközeit, fogalma van a szociális munkához kapcsolódó jogi, pszichológiai, egészségügyi ismeretekről, kezdetben az iskolában, utána a gyakorlatban tanulja meg alkalmazni a szociális munka elméleteit, módszereit, rálátása van a gyakorlat területeire.

Vajon hányan mondják magukat bemutatkozáskor, beszélgetésekben szociális munkásnak? Megfejtésre várt 1990-ben és 2014-ben is a „ki a szociális munkás?” kérdés. Az utca embere a kor jellegzetességeit magán viselő válaszokat ad. A rendszerváltás idején a szocialista munkással azonosították a szociális munkást, jelen időben a közmunkás, a közhasznú munkás, a köztisztasági vállalatnál dolgozók

jutnak eszébe a válaszadóknak. Meglehetősen szakmai az a válasz, amikor a szociális munkást felismerik az utcai hajléktalanokat segítőkben.¹

A teljes népességén belül statisztikailag alig észrevehető a diplomás szociális szakképzettséggel rendelkezők jelenléte a társadalomban. Az utolsó közzétett adat 2004-ben valamivel több, mint 12 ezer diplomás szociális szakembert jelzett (Mányai Juditra hivatkozik Budai–Csoba–Goldmann 2006). A képzések átalakulását és kapacitásának csökkenését figyelembe véve úgy vélem, 20 ezer diplomás szociális szakembernél nincs több az országban, és közülük sem találunk meg mindenkit a praxisban.

Képesek vagyunk-e elmondani, mi a szociális munka?

Az előbbieken említett példák alapján a közgondolkodás a valóságtól eltérő jelentéstartalmat társít a szociális munkához. Ez a narratíva a fizikai munkát jeleníti meg, azoknak az embereknek az arca sejlik fel, akik nem több mint szakmunkás végzettséggel, minimálbérért dolgoznak fáradságos munkában. Továbbmenve: a szociális munkát igénybe vevők körében a szociális munkás hivatali, ellenőrző, segítő arca egyaránt felszínen van (Pataki 2006).

Mint látjuk, nem tisztultak le azok a narratívák, melyek világosan megfogalmazzák a társadalomnak a szociális munkát és a szociális munkások karakterét. Ennek hiányában fanyaloghatunk azon, hogy a „munkás” szó nem elegáns és nem növeli a szociális munkások presztízsét; előre azzal léphetünk, ha közérthetővé tesszük, megjelenítjük a szociális munkást, a szociális munkát a társadalomban. Példaképekre, szociálismunkás-történetekre, a professziót valóságosan ismertető megjelenésre édesvízként van szükségünk, kiemelve a szakma és a szakemberek olykor lázadó, újító, máskor együttműködő és minden esetben segítő jellegét.

Ehhez kapcsolódóan vannak fontosságukat veszítő, feledésbe merülő jelenségeink. Visszatérve a szakma újjászületésének időszakához, akkoriban a szociális munkának a segítő szakmák közé való beemelése rendkívül fontos volt. A szociálismunkás-képzések elindulása mellett a közösséghez tartozást kifejező egyesületek is létrejöttek. A Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete az elsők között alakult meg. Ez a szervezet lenne hivatott befogadni minden szociális munkást az országban, érdeküket képviselni, szakmai fejlődésüket segíteni, szakmai bázist teremteni. Mindezeket nélkülözve jó néhány éve egy maroknyi csoport tartja kézben a szervezetet, munkájuk elszigetelt, kapcsolódásuk a szociális munkások húszezres táborához nem történt meg.

¹ Budapesti és nyíregyházi hallgatók gyűjtéséből.

Együtt lélegzik-e az oktatás és a praxis?

Másként nem tudom elképzelni. Saját szakmai utamon mindkettőt járom. Egy időben lettem szociális munkás és oktató. Kezdő, újító és alakító a kilencvenes évek közepén mindkét területen. Az utcai szociális munka kialakulásának hajnalán indult a gyakorlati munkám, kezdve a hajléktalanság terepszintű megismerésével, szolgáltatások indításával, a szociális munka feltételeinek megteremtésével a Periféria Egyesületben. Az egyesületi forma a végtelen lehetőséget, a szabadságot és az intézményesülés elvetését jelentette, miközben a körülöttünk változó környezet az intézményesítésről szólt. Jogszabályok útvesztői között ma is a szolgáltatásokban és módszerekben gazdagodó szociális munkát képviseljük.

Szakmai szervezetekben való tagságom igen sokrétű. Belülről látom a képzők egyesületét éppúgy, mint a hajléktalanellátásban dolgozók, a szociálpolitikával foglalkozók szervezeteit és a Szociális Szakmai Szövetséget. Alapproblémának vélem a különállóságot. Szakmai szervezetek közötti egyetértésre, ügyek közös képviselésére nagyon kevés példával találok az elmúlt másfél évtizedben. Sajnálatos módon több az összeütközés, mint az összefogás. A képzések sok esetben fekete báránként szerepelnek a praxist képviselő szervezetek reprezentánsainak hozzászólásaiban. Olyan ügyekben nem sikerült partnerré válni, mint a szakképzettségek és a munkakörök letisztulása, a szakvizsga, vagy az az elvárás, hogy a gyakorlat kezdeményezője, alakítója és ne csupán kritikusa legyen a képzéseknek. Visszatérő gondolat a praxist megjelenítő szervezetek részéről, miszerint a képzés nem készíti fel a szociális munkást a szakmára. Felfogásomban a képzés dolga az alapvető szakmai kompetenciák megtanítása. A képzés végén arra kap jogosítványt a diplomás szociális munkás, hogy pályakezdőként belépjen a szociális munka világába. Innentől újabb tanulási időszak kezdődik, ami a terepmunka tanulásáról szól. Annak a terepmunkának az elsajátításáról, ami a szociális munkás munkaterülete, szolgáltatása, itt meg kell ismernie a klienskört, meg kell tanulnia az alkalmazott módszereket, az együttműködések formáit, a munkahelyi és intézményközi viszonyokat, az intézmény sajátos működését. Mindez nem megspórolható, a munkahelyek, a sokéves szakmai tapasztalattal rendelkezők mind tanítói a frissen végzett szociális munkásoknak, akik egy-két év alatt beolgozzák magukat a szolgáltatásokba.

Milyen tevékenységek jellemzik ma a szociális munkásokat?

Tanulás praxis előtt és közben. Gyakorlat a szociális munka egy meghatározott területén. Végtelenségig leegyszerűsített a szakmai önkép. A szociális munkás ezek alapján hallgató a képzésben, aztán családgondozó, utcai szociális munkás, közösségi koordinátor, hogy csak néhányat említsek a szakmai területek, munkakörök közül. Mindezt addig teszi, ameddig lelkes és bírja vitalitással.

A szociális munkások tevékenységlistája ettől bővebb kell legyen. A terepmunka felkínálja a felmérések készítését, a módszerek gyakorlását, újak kialakítását, a szociális munka gyakorlásának írásba öntését, mások számára olvashatóvá tételét, az önképzést, a tanulmányutakat, tapasztalatcserét, a rekreációt. Ez a sokszínűség elvész a merev intézményi, szolgáltatási struktúrákban, a módszerek leegyszerűsített használatában, a konfliktusok sűrűjében kimerült szociálismunkás-energiákban, szürkévé teszi a szakmát és fásulttá a benne dolgozókat.

Én sem mehetek el a kérdés mellett: mire alkalmazzák a szociális munkást hazánkban? Ő az ügyeletes, a beengedő, a létszámot felíró, a rendre felügyelő, a foglalkozást szervező, a családi életet ellenőrző, a hivatali ügyek intézője, a családgondozó, az utcai gondozó és a mindenek, ha arra van szükség az egyszemélyes szolgálatban. Ebből is kitűnik, sekélyes az a profil, amit Bugarszki a szociális munka nemzetközi meghatározását alapul véve számon kér vitaindító írásában a szakmán.

Magam is képviselem azt a nézetet, miszerint a szociális munka emberjogi szakma, folytonos küzdelem az egyenlőbb elosztásért, az esélyek kiegyenlítéséért, segítség a közösség főáramából kiszakadóknak, cselekvési hatalommal ruhazza fel mindazokat, akik nincsenek az önérvényesítés képességének birtokában. Meglátásom szerint a rendszerváltás utáni szociális munka hazai történetében a nyugati világ demokratikus, jogokon alapuló és azokat kiteljesíteni akaró attitűdje és ezeket az alapelveket képviselők mellett léteznek a sajátosan magyar működést magán viselő szakmai történet, ahol előbb volt gyakorlat, mint képzés, ahol jogszabályok és nem a szociális munkások határozzák meg a szociális munkát, ahol a szociális munkás tevékenységét ügyfélfogadásra, környezettanulmányra, jelentések készítésére, tárgyalásokra, projektekre egyszerűsítik le. A közelmúltban egy európai uniós projektet záró konferencián hallgattam egy közösségi munka projektről tartott előadást, amiben szó volt infrastruktúráról (épület), eszközökről (tárgyi eszközök), adatokról, de egy szó sem esett a folyamat belső részleteiről, a szociális munka módszereiről, a résztvevőkről, a változásról, vagyis a mit és a hogyan kérdésekről. Visszatértem ahhoz a témához: mit osztunk meg másokkal a szociális munkáról? Magunk között is igen ritkán beszélünk a cselekvéseinkről, a módszereink használhatóságáról, fejlődésről. Ehelyett követjük a kormányzati akaratot, úgy hajlunk, ahogyan a jogszabályok változnak, alig hallatjuk a hangunkat.

Gondozás kontra szociális munka

Egy városi legenda szerint a 1980-as évek közepén, amikor létrejöttek az első családsegítő központok és munkába álltak a családgondozók, Ferge Zsuzsa egy beszélgetésben így reagált a területen dolgozók munkájára: „Jó, jó, de mit követek el ezek a családok, hogy gondozni kell őket?”

A paternalista szemléletű segítő munka jelképévé vált „gondozó” munkával messze nem valósul meg az a kvázi egyenrangú helyzet a szociális munkában, amivel segítőként léphetünk be egyének/családok életébe, kialakíthatjuk a partneri együttműködés formáit a segítő kapcsolatokban. A gondozás mélyen beivódott a köztudatba, a szakmai és a társadalmi gondolkodásba. A szociális munka lényegi vonásait torzítja a „gondozás” szóhasználat egyes szakképzettségek és munkakörök megnevezésénél is. Elmaradt a korrekció a kilencvenes évek közepén a diplomás szociális munkások belépésével a munkahelyekre. Ekkoriban kellett volna felváltani a családgondozó kifejezést szociális munkásra. Nem állt meg itt a „gondozó” kifejezés alkalmazása, hiszen később előkerült az utcai gondozó, a közösségi gondozó. A probléma imént említett horizontális jellege mellett ott van a vertikális aspektusa. A gondozó szakmává alakult, a házi gondozást végző szociális gondozó szakképzettséghez elegendő 8 általános iskolai végzettség, és sokak fejében a fizikai ellátásra képzett gondozó jelenti a szociális munkást. A „minek egyetemi diploma a szociális munkásnak, mikor az ebéd kihordáshoz nem kell” kijelentés jól szemlélteti, mennyire összefolyik a jelentéstartalom a gondozás kapcsán. Szakmai szervezetek kinyilvánították elhatárolódásukat attól, hogy a szociális munkás és a házi gondozó nem egy és ugyanaz a szakma, tevékenység, azonban semmi más nem történt annak érdekében, hogy a közgondolkodás változzon ezen a téren.

Elszalasztott lehetőségeink

1. A szociális munka terepét jelentő szolgáltatások a szocializmus örökségét hordozzák magukon, a paternalista lenyomat éppúgy megtalálható, mint az állami akaratot kifejező szabályozás, ami kevés mozgásteret hagy azoknak a kezdeményezéseknek, amelyek az állam gondolkodásából kitörve új irányokat, módszereket alkalmaznak. Nézzük meg, honnan tudunk ma közösségi munkára forrást biztosítani! Ilyen ellátás nincs a szociális törvényben, nincs a költségvetési forráshelyeken. Ami van, az pályázathoz kötött EU-s vagy nemzetközi forrás, ami időszakos finanszírozáshoz segíti a közösségekre építő szociális munka szereplőit. A szociális munka terepeit szabályozó jogszabályok nem idomulnak a szociális munka tevékenységeihez, hiszen ellátás-, nem pedig feladatalapú a szakemberek tevékenységének értékelése és finanszírozása. Kezdeményezések elindultak ez ügyben, azonban számottevő változás nem történt.

2. A szociálpolitikus- és szociálismunkás-képzések nyugati mintára alakultak ki a 1980-as évek közepétől, végétől. Akkoriban mindaz a korszerű tudás, ami jellemezte az amerikai, brit és német szociális munkát, részévé vált a képzéseknek a nyugatról érkező, oda kiutazó oktatók és tudománnyal foglalkozók tapasztalatain és a szakanyagokon keresztül. A hazai szociálismunkás-képzések nagy kor-

szakai az alapkötetételhez (1990) és a bolognai folyamathoz (2006) kapcsolódnak. Az elsónél közös alapokra helyeződött a képzés, a másodiknál a mostani alapképzések egyben tartása volt fontos célkitűzés, és elmulasztottuk megtenni a képzési szintek és tartalmak közös nevezőre hozását.

3. A szociális munka hazai ismérveivel többnyire tisztában vagyunk, azonban alig van fogalmunk a szociális munka világbeli történéseiről. Kevés kivételtől eltekintve a szociális munkások nem kapcsolódnak be a nemzetközi véráramba. Szakmai szervezeteink többnyire nem képviseltek magukat a nemzetközi szervezetekben, szociális munkások nem tagjai ezeknek a szervezeteknek, ebből adódóan nincs fogalmuk arról, mi a szakma nemzetközi jellegzetessége, fejlődése, melyek az aktuális kérdések, álláspontok, és pláne nem tudjuk ezeket nyilvánosságra hozni itthon. Bezárkóztunk a hazai viszonyokba, hagyjuk, hogy a politika, a jogalkotó, a jogalkalmazó és bizonyos esetekben mi magunk felőröljük mindazokat az elveket, amelyek a szociális munka sajátjai.

4. Öngólnak tartom a szociális szakkvizsgát. Tizennégy év nem volt elegendő arra, hogy megszűnjön a szakképzettséget kiváltó alapvizsga. Arcpirító a szociális munkásokra nézve az a jogilag rendezett forma, ami 120 óra konzultációs idő után lehetővé teszi a szociális szakképzettséget kiváltó alapvizsgát, ezzel egyenértékűvé téve az alapvizsgát a szakképzettek diplomájával. Ilyen módon száz meg száz szakmában dolgozó, sok esetben vezető került rövidebb úton a szakkvizsga közelébe, és sikeres szakkvizsga esetén olyan munkakörökbe töltenek be, melyekhez minimális feltétel a szociális szakképzettséget nyújtó diploma lenne, további előmenetelhez a szakkvizsga teljesítése.

5. A szociális szakképzettségek és munkakörök intézményesített megfeleltetése ugyancsak a múlt lenyomatát hordozza magán, és nem igazodik azokhoz a szakképzettségekhez, melyeket a felsőoktatásban szereznek meg a szakemberek. Néhány évvel ezelőtt Szabó Lajos *Hálóban* megjelent írásában elemezte a problémát, és halaszthatatlan feladatként fogalmazta meg a szociális szakképzettségek munkakörökhöz való hozzárendelését a kompetenciák figyelembevételével (Szabó 2012). Más szakmában nem találok arra példát, hogy mindenféle diplomás és középfokú végzettséggel lényegében professzionális munkát végezzenek emberek. A szakképzetség nélkülieknek beengedése a szociális munka világába idejétmúlt, és szakmánk leértékelődését hozza magával. Előrelépés, ha ők bejönnek a diplomát adó szociális képzésekbe a gyakorlatból. Ennek ellenére, amíg ennyire nyitott a munkakörök betöltésének szabályozása, addig megmarad a szociális szakképzettséget nélkülöző munkavégzés, olykor a szakképesítés hiányának szakkvizsgával történő kiváltása, és nem lesz erős védelme a szakmánknak.

Hogyan tovább?

Az írásból kitűnik, kérdés bőven van, amelyekre válaszokat kell találni. Felvetéseim a következők:

A szociális munkások közösségének megerősítése nem tűr halasztást. Kísérleteztünk szakmai kamarával, szociális munkás egyesülettel, de be kell látni, ezek a formációk nem hozták meg az odatartozás valóságát a szociális munkásoknak. Szükség van olyan közösségre, ami aktivizáló, gondolatokat átvivő, rendszerező, támogató, érdekérvényesítő, összekötő, elismerő, összetartozást jelentő.

A szociális munka és a szociális munkás helyén kezelése létfontosságú. Kiállással, bemutatással, önkifejezéssel láthatóvá kell tenni a munkánkat. Kommunikációnknak minden társadalmi réteghez szólania kell, felhívva a figyelmet azokra az egyénekre, csoportokra, közösségekre, akikhez a szociális munka elér, akiknek segítséget nyújt. Szakmai és közéleti publicitást segítő felületekre és szakkiklépírókra, újságírókra is szükségünk van, mivel ők azok, akiknek szakma- és közvélemény-befolyásoló szerepük van.

Az elszigeteltséget meg kell törni azzal, hogy a terepen dolgozók bekapcsolódnak a szakmai szervezetekbe, eljutnak olyan hazai és nemzetközi eseményekre, programokra, amelyek résztvevőiként fejlődnek, ekképpen is csökkentve kiszolgáltatottságukat a mindenkori döntéshozóknak.

Szükség van a szociális munkások képzésének és a praxisnak a kiegyezésére. Beszélünk kell azokról az ügyekről, amelyekben közös nevezők mentén együtt tudunk működni. Ilyen lehet a képzések tartalma (mit és hogyan tanítsunk?), a szociális munka oktatása, beleértve a terepgyakorlatokat, az általános tudások és kompetenciák mellett a speciális tartalmak kialakítása, a praxis módszereinek fejlesztése, alkalmazások visszacsatolása a képzésekbe, nemzetközi tapasztalatok megismertetése, a képzések megújítása, a szakképzettségek és munkakörök letisztulása.

Végezetül: megérett az idő arra, hogy újragondoljuk a szociális munkát hazánkban. A praxis harminc éve működik, a szociálismunkás-képzések negyedszázada léteznek az országban. Ez idő alatt rengeteg tapasztalat gyűlt össze, melyek elegendőek a problémákat megfogalmazó és feldolgozó beszélgetésekhez, a szakma céljainak, tartalmának újrafogalmazásához, a szociális munka biztos alapokon nyugvó jövőjének kialakításához.

Irodalom

- Budai István – Csoba Judit – Goldmann Róbert (2006): A szociális képzések hazai fejlődésének főbb állomásai. *esély*, (17), 2, 49–70. http://www.esely.org/kiadvanyok/2006_2/CSOBA.pdf (utolsó letöltés: 2014. 04.30.)
- Pataki Éva (2006): Kettős mandátum: a kontroll és segítő funkció problematikája a szociális képzésekben. In Albert József (szerk.): *Esélyek a szociális képzések megújulására*. Veszprém–Budapest: Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola – Iskolaszövetség, 99–110.
- Szabó Lajos (2012): Megjegyzések a szociális képzések rendszere és a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézményekben foglalkoztatottakra vonatkozó képesítési előírások kapcsán. *Háló*, 3, 2–9. http://www.3sz.hu/sites/default/files/HALO_2012_03.pdf (utolsó letöltés: 2014. 04.30.)